

МАРКО ВОВЧОК.

ПРОЙДИСВІТ *).

Вже ніде нема такого широкого степу, веселого краю, як у нас. Таки нема, нема, нема та й нема! Де такі тихії села? де такі поважні, ставні люде? Де дівчата з такими бровами?

Згадати любо, побачити мило, тільки що жити там трудно.

Отсе ж то у нашому краї був хуторець собі маленький, Божовка. Хуторець стояв під дубовим гаєм, — усього п'ять хаток по горі біліло; гора зелена, низька, а по-під горою річка тиха, а чиста така, що хоч чепурним в неї вдивляться. Від хуторця один шлях вив ся — увивав ся до того дубового гаю, а другий шлях слав ся геть-геть по степу у село Рокочи.

Найкраща хуторянська хата стояла ближче до гаю. Гарна була хата. Коло неї садок славний, город хазяйський. Не пусто було в оборі, весело на дворі.

Жив у тій хаті господар Юхим ¹⁾ Чабан, славили, чоловік заможний і розумний. Жінка його вмерла давненько, йому залишила дочку одиначку Марту. Дівчині вже полічили сімнадцять років, а така викохала ся дівчина, що хоч малюй, хоч цілуй.

У Божовці хати не стояли одна проти однієї, а стояли хати там у розсип; одна хата у право, друга геть у ліво, одна низче, на пів-горі, друга вище, на самому горбочку. Від кожної хати стежки розбігали ся попутані і поперепутовані як нитки. Найблизча сусіда у Чабана була Рясничка, удова з сином своїм парубком; далі на одшибі жили Кожушки, старі

*) По українськи був друкований тільки початок сього оповідання в „Вечерницях“ 1863 ч. 10. В перекладі з російського видання (відмінної редакції) надрукований був кн. III Народніх Оповідань, виданих Видавничою Спілкою. Подаємо тут початок з „Вечерниць“, а по нім ту частину, що знайшла ся в паперах пок. Марії Олександровни; вона відповідає розд. VIII—XVI російської редакції.

¹⁾ У „Вечерницях“ не гаразд прочитали і видрукували: „Юхим“.

одинокі люде, а ще далій у бік коваль Гарбуз кував, а за ковалем хирів хромий москаль Щименко, що одслужив праву ногу не знать на що, і вислужив хрестика не знать за що.

Одного весняного дня Чабан сидів коло своєї хати на призбі, одпочивав та журился, що йому не вродила торік пшениця і міркував, чи вродить вона сього року. Чабан був чоловік мужніх літ, крепкий, високий, плечатий; шия в його була довга, а голова невеличка, горда; він підголював ся і чуб сивоватий закручував за ухо; брови в його чорніли як п'явки; погляд був соколиний, а ус такий, що вітер мав їм, як кійлом. На йому була сорочка біла полотняна — дочка її красно померejala, — і білі полотняні шаровари.

Він сидів трохи похилившись, та не так, як хилять ся хиренні люде, а так, як сама сила клонить ся одпочиваючи, — сидів і міркував і поглядав округи себе на степ, на поля, на гай — усе розвивало ся і розквітало. Сонечко не виходило з-за біло-димчастих хмарок, а було тепло та тепло — наче чуло ся, як трава з землі виростає. Пахло як медом солодким і першим пахучим листом. Нікого не було видко, а чуто було, як Марта співала, у військо козака випровожала, поряючись у хаті, та чуло ся — коваль кував, а за гаєм лунало. Стукнули дверима у сусідчиній хаті — сусідка Рясничка вийшла з дому — жіночка жвавенька, чепурненька, кирпатенька, окатенька — а за нею парубок великого зросту, свіжий та здоровий — тільки що не говорив: „Добре їм, добре сплю, добре роблю“.

Чабан їх зачув і зобачив, хоч оком не скинув і ухом не повів. Рясничка швидко опинила ся коло Чабанової хати і повітала ся:

„Добридень, сусідоньку! Як вас Бог милує?“

„Спасибі“, одказав їй Чабан і повітав ся з Рясниченком.

„Отсе, як Мартуся виспівує!“ каже Рясничка. „Пташко моя! Здорова була!“ Марта почула голос і вітання, виглянула з вікна і привітала ся.

„А ми отсе до гаю ідемо, — а ви ще не беретесь?“ каже Рясничка.

„Кожушки щось спізнались, та нема й коваля — нема й москаля. Чи не побрались вони поперше нас? Чи ви їх не бачили, сусідоньку?“

„Ні, не бачив“, одказував Чабан.

„Коваль кує, — чуєте?“ промовив Рясниченко до матусі.

„Чую, чую — кує. Якась гайна робота. Посижу я трохи біля вас, сусідоньку“.

Та й сіла біля Чабана на призбі.

„Мартусю, виходь бо до нас, — нехай тебе побачимо!“ гукнула Рясничка. Марта вийшла з хати і сіла коло сусіди.

Рясниченко, закинувши сокиру на плече стояв проти Чабана, а очі йому так і заводило до Марти.

Марта сиділа собі вільно, як справдешня пташка.

„Отсе яка весна тепла!“ каже Рясничка. „Хліб вродить. Вчора дивилась я на жита, то такі жита, що й вуж не пролізе. В мене в городі так то гарно сходить усе! Тільки що товар в мене не дуже викрашаєть ся... а в інших товар то як гора! Така-то вже доля моя! Що ж! у чуже щастя не вкупитись! Чи памятаєте, як чоловік мій покійничок державсь на світї? Як жив чоловік, то й роскоші були... та вмєр чоловік. Усі помремо, а поки що, то треба жити“.

У Ряснички річи були похопливі, бистрі, перебивчиві — розкочувались наче те намисто порване у всі боки й на всі сторони.

„А що, вашого наймита ще нема?“ спитала вона Чабана. — Чому ж досі не йде він? Аже ж ви погодились із ним, казали учора в вечері: він буде. Чому ж не прийшов?“.

„А прийде, так скаже, чому“, — одказав Чабан.

„Усі вони, ті наймити однакові! Не дурно то говорить ся: наймитку! чому рано встаєш? — Та я, каже, надолужу, то умиванячком, то одяганячком. Дякую Богови, що в мене свій парубок...“

Марта промовила:

„Он коваль іде; за ним іде й москаль“.

„Еге ж, еге, йдуть обое!“ каже Рясничка. „Бач, як коваль стежку міряє! А викоптив ся ж він, світе мій! А той побідома за ім коливає — блід на виду, і вмирати йому скоро. Що вже ті москалі нещасливі, то крий Мати божа!“.

Коваль додміряв до Чабанової хати, зо всіма привітав ся, став коло Рясниченка й на Марту пильно подивив ся. Коваль світив добре очима; з себе був сухий як перець, горбоносий, русявий і наче б то похмурий од якоїсь своєї думки, а ще більш прихмуряла його сажка ковальська.

„А ми вас чекаємо“, — каже ковалеві Рясничка. —

І Кожушки спізнали ся. А вже ж старії люде охаючи йдуть на роботу. Сьогодні ранесечко я бачила, хтось до вас строка-того коника приводив кути. Такий коник славний! знакомий, мабуть, чоловік у вас був?”

„Знакомий, та ще й кум“, — одказав їй коваль.

„А я свого кума давненько не бачила, — і куму не бачила — аж нудно міні за їми!“

Москаль приколивав і вклонив ся. Нездужий був се чоловік, слабий.

Він схилив ся на свої ключки й важко оддохнув. Його питали про здоровя.

„Яке здоровья!“ одказав він з-тиха та з-глуха. „Гибію. Слабую дуже на голову й на очи. Було колись здоровя, та пожило ся“.

„Треба б вам людей поспитати, ліків пошукати“, радила йому Рясничка. „От чула я“...

Москаль тільки рукою махнув.

„Бачте, які ви“! стала вона йому дорікати. Тут надійшли старі Кожушки — вона до їх заговорила. Кожушки ті були собі тихі люде, чоловік і жінка; у їх було й хазяйствечко опоряджене, і про смерть усе наготовлене.

Чабан взяв з хати сокиру свою — усі пішли до гаю купую, чоловіки на рубання, а жінки на збірання, — одна Марта зостала ся дома.

Вона сіла з шитвом близько своєї хати під вербою, шила та співала.

Час минав, а прохолоди усе не спадало. Сонечко не вибило ся з хмарок, — Марті здавало ся, що як-би ще сонечко вибило ся та гаряче заблискотіло, то б ізвляило її як тоне-сенську квіточку. Марта вже й співати не співала й шити покинула — почала її дрімота хилити. Коли хтось до неї підійшов — вона стрепенула ся. Підійшов парубок; стан гнучкий, ставний, сам молодий, чорнявий, гарний та смутний — він до дівчини не всміхнув ся і без жартів з нею привітав ся. Він питав її за Чабана.

„Се мій батько“, одкаже йому дівчина. Батько до гаю пішли на рубання. Чи вам їх хутко треба“?

„Я наймит“.

Тоді Марта згадала за наймита, що батько погодив.

„Батько вас дожидали“, промовила вона.

„Я й прийшов“, — одказав наймит.

„Ви мабуть ще не обідали?“.

„Спасибі, не хочу. Коли ваша ласка, то б я води напив ся“.

Марта швидко винесла з сіней холодної води наймитови. Вона йому: „Доброго здоров'я пивши, а він їй: „Спасибі вам“, та й годі. Наймит сів на призбі та й сидів як мурований, дивлячись у землю.

Марта взяла шитво та й нашила замість полюховки ляховку.

Усі її думки грали коло наймита. Вона бачила, що сорочка й шаровари в його приношені, з латками, що червоний пояс вицвів, прибілів — в думці вона його убрала як найлучче й таким червоним поясом підперезала, що аж очі в себе бере. Красна-красна вся одежина! А наймит сам! Чи він дуже б покращав, як би чепурно вбрав ся?

Вона на його подивила ся і знов пороїли ся думки — та вжеж не за те, як його вбрати, а за його самого — мабуть вже кращого не треба було. Які в його мислі?

Хотіла вона, та не знала, яким перед ним словом приїнитись.

Наймит і разу очей на неї не звів. Марта мислями далі та далі забігала — вгадувала вона, чи не покинув кого-небудь наймит, і де покинув? і яка його доля буде? і питала ся вона, яка її, Мартина доля вийметь ся в Бога? як житиме вона, з ким? як вона помре?

Чому наймит не розмовить ся? Чому б то не знати наперед чоловікови, що йому трапить ся на віку?

Почало повітати прохолодою, а хмари сизіли; у лісі зашуміло, пускав ся ¹⁾ дощ іти, блискавиця блискала з-рідка і грім по грому вив здалека глухим грукотом.

„Гроза буде“, промовила Марта.

Наймит не одмовив їй, тільки поглянув на хмари.

Наближувала ся гроза. Марта придивляла ся округи, наче б його хотіла мислі свої прикласти до щоденного діяння й пеклування — і згадала, що у дворі треба сховати від дощу зерно, що сушить ся, а в садку постягати полотно, що білить ся.

„Ой лихо! а в дворі зерно! а в садку полотно! казала

---

1) У „Вечерницях“ : с п у щ а в с я.

вона та й побігла швиденько. Наймит за нею пішов, як наймит. Разом вони зерно приховали й полотно постягали.

Почули ся голоси помішані — се з гаю поспішали ся до-дому, від дощу втікали по хатах.

Чабана стріла дочка на порозі. „Втік від дощу“, каже він. Побачив свого наймита.

„Здоров був, Максиме! Сідай!

Обое посідали, наймит від господаря оддалік. Марта десь у куточку.

„Трохи ти спізнив ся, Максиме“, озвався Чабан.

„Спізнїв ся, добродію“.

Дощ вже ливенем лив, а за дощем град сипнув, як з кошика.

„Ге-ге!“ каже Чабан: — пропав хліб!“¹⁾

Коваль був чудний собі чоловік. Любив він гарно вбирати ся, бо ставив себе, що він коваль над усіма у світі ковалями. Слухайте бо! Який же коваль не ставить себе над іншими ковалями у світі? Скажіть, признайтесь передо мною, як перед вами. Се кажу я на глум, а зараз візьмуть на ум і порішать, що коли я такеньки кажу, то вже певно що якась відьма мені кума, або якийсь з пекла родич і спокусив мою душу на віки; начеб то говорячи про вовка ніколи не кажуть і за вовка²⁾). То чудний, кажу, був собі чоловік той коваль — одягнеть ся було гарно-прегарно у неділю, розчешеть ся гладенько як бабусин унучок, уса розправить наче на сметану впова, то що ж думаєте? А посуне до гаю, у самі гущі, або до степу на самі пустині й похочає сам у самоті аж до смерку. Що він дума, що гадає, на що замишляє, святий його знає, — а сказати на очевидь тільки хиба те, що як набреде струмочок або озерце або яку таку воду, то стоїть над нею й вдивляеть ся наче журавель цибатий — мабїть вдивляеть ся, який в Бога вдав ся.

Одного недільного вечора коваль вбравши ся гарно та ще й до того сам у тузі тай в притузі, у думі тай у мислях надїв чорну шапку з закотами тай посунув просто до гаю.

У хуторі було тихенько як у вусі. Сонечко заховало ся. Кожушки сиділи коло своєї хати, годували чубатих улюбле-

1) Досї видруковано у „Вечерницях“.

2) Ся фраза дописана олівцем.

них своїх курей просом; москаль лежав коло свого порогу. Рясничка з сином поїхала до куми у гостину й ворота їх причинені; травиця усюди зелено зеленіє, а вечірніє проміне її покропля своїм золотим кропом, а вітерець тепленький повіває... А Чабанова хата стоїть наче пуста...

Тут скажу я вам диво: йшов один коваль, еге? Один а так наче було два ковалі. Один коваль думав, еге? Один, а наче думали два ковалі. Перший коваль бачив, що Чабана нема, а другой коваль вже чув, що Марта не в хаті; перший коваль хотів запобігати думкою, де поїхав Чабан, а другий коваль сваволив: на що тобі Чабан? ніби говорив: на що тобі, куди він поїхав? Куди вона пішла? Де вона поділася — от що! Перший коваль мусів погодитись і вже в одно почати думати.

Де вона справді? Може гуляє? Може стрінеться?..

Йшов коваль присмерком. Сонечко усе низче заковувалося. Такий теплий був вечір, що ковалеві здавалося наче хто теплом на його дихав. Він забрався у саму пущу; там усе наче наслухає кого. Вітерець прошурхне, ніби ще прикаже: слухай! слухай! хутко, хутко! тут! там! й пропаде. Оглядайся собі скільки хочеш, де дівся. Продирався коваль у пущі і здихав собі глибоко на волі, коли голоси йому почулися недалечко — він зараз поправив шапку й подивився округи себе зовсім розумним чоловіком; не вбачивши душі живої, він наставив цікаві уха й почав прислухатись.

— Та ти ж в мене одна, як у цілім году весна! — промовлено, наче б хтось дуже втішався тією весною чарівничою.

Чий се голос? Хто се промовляє? — запитав коваль самого себе й щось вхопило його за серце, як гадюка холодна й вжалила.

От одказують — се Марта говорить, се Марта кохає! Ковалю наче грім вдарив — стояв наче у землю уріс — слухав. Довго він слухав й усе говорили, не вгавали.

Господи! де вона таких слів навчилася, що вони одному серце крають, а другому світ у гору піднімають! Коваль, наслухавшись, ще побачити хотів — потихеньку, помаленьку розгорнув віти ще тії дубові — як добре вбачив він обоїх: вони наче з золота червоного виляті блисконули йому в вічі. Сидять близенько, говорять вірненько. Він пустив віти й прихилився до дуба сам — ніби одпочити, постояв — наче б то

одпочив, потихесенько вибравсь з пуці й тихо пішов собі до дому...

Йшов він тай йшов, а округи все темніло й вечеріло; ніхто не стрічавсь. Та йшли попліч з ковалем двоє — молоді й щасливі, близенько й рідненько з собою — і в ухах у коваля дзвонили слова тії благіі й палкіі, одно по одному добре, врозумно, немилостиво... З великого жалю він зблудив ся з шляху знайомого й зайшов від хутора на степ, до чужого гаю, до далекого озера. Місяць вже світив, зорі сяли, роса пала — він усе ходив, тай ходив, тай ходив. То хутко йшов, наче б то утекти чогось, наче б то у пораду яку собі, то знов становивсь і стояв гірко — спробував сісти й не в мугу: чи ходив — пара кохана йшла попліч, чи стояв — ставала поруч, чи сидів — садовила ся о бік й усе коло його, поруч його, перед очи, усюди горіла вона як з горячого вогню, й його палила наче полумя чута розмова...

Чи ніхто з вас того не дізнав — ге? Як хто коли дізнав, нехай тільки помяне — або ні, нехай лучче не пригадає, а слуха, що буде далі... Далі зорі поховались, місяць зник і почало на день, на світ займатись. Коваль втомлений, наче збитий, занудивши своє серце, заросивши сині шаровари повернувся до дому та й ліг на лавці, й став обмишляти, що його тут робити, як його тут бути? Чи ж раз чи двічі він себе запитував: що ж його справді робити? як його бути? Знаю що раденькі почати навчати з усіх боків, бо чужа біда і складна і гнучка на пораду і раду, а як своя прийде, то й розум гнітить і серце жалить і вся вага десь подінець ся й всю раду хтось украде — хоч з мосту та в воду! На все замишляеш і нічого не порішаеш, усе й ніщо, а мислі як ті пороги дніпрові крутять ся, шутять ся, ні біжать, ні стоять — а із усього виходить одне: нещасливий я, дурний і не коханий.

День настав, був і минув, а коваль і забув думати, що сонечко сходить, світить і заходить, сидів у своїй хаті наче який темний, сліпий, глухий чоловік. Та як звечеріло й соловейко щебетнув, як же він схаменував ся тоді й вхопив шапку й помкнув ся з хати — куди? питаєте. А вже просто до гаю.

І от він у гаї, на тім самім місці... от сеє місце... ось воно... а ще їх нема... певно зараз будуть. Чи вони разом прийдуть, чи одно по одному? Марта буде перша тут... світе

божий! то то-ж вона теперки поспішаєть ся! Зараз певно тут вже буде!

Вгадав коваль — таке, бачте, враже, ото як скажешь, наче по мальованому виходить, а як що добре... Вгадав коваль, кажу, Марта прибігла, ледве дихає, покликала: Максиме! Максиме! подивила ся у всі боки й стала дожидати... хутко й наймит прибіг ламаючи віти по дорозі, валячи куші.

— Тут, кохана? — вимовив наймит наче скарб несподіваний набрів, а сам щасливий аж трусить ся. Як же ти встигла?

— Я поспішала ся до тебе. І чутно по слову, яково було поспішати ся, яково побачити ся...

Що дня вони бачили ся й що дня коваль теж приходив за свідка й бачив, як вони вітали ся й прощали ся, чув як розмовляли й журили ся. Що дня знав коваль, яка думка, яка сподіванка найшла ся в Марти, знав, яке лишко уразило наймита — на що вони важили, чим вони смутили ся; усе він відав сидячи по за кущами тихо, з своїм пожаленим серцем ревним...

Не можна потаїти сильного кашлю та доброго кохання й від дурня, — кожен се зна, то й не диво, що й Рясниченко, простий парубок, завважив якось, що в Марти очи темніють і сіяють не по давньому, що голосок дзвенить інацій, що зацвіла вона повним цвітом, і залюбував він дівчиною не в завміру, а залюбовавши став горнутись близче, як тільки душа його насміляла. Раз у раз він їй стрічав ся, куди вона піде. „Добрідень! Добривечір, добраніч, помогай біг, щастливо, здоровенькі були!“ тим усім щедрив він, так що колиб тільки усе по його слову чинило ся, то щастя — здоровля в неї було б чорзна поки. Зпершу почавши слідувати дівчину любуючи, він не вважав на те, що дівчина бере стежки інші як він, а тільки думав, як би її перестріти, а далі вже мусів завважити, що дівчина просто звертає, зобачивши його. За що? Чому? — запитавсь бідний парубяка дивуючи. Може за що-небудь утівалась? Отже як насмілю ся, то й поспітаю її... Насмілявсь він може із тиждень, вже не присуваючись близько, а {ходячи здадека, мало господарством своїм тішачись, не смакуючи вареники, у ночі перевертаючи подушку під головою...

В Ряснички на той час було багато діла: і в городі, і в господі, з нитками, з полотнами, з ягодою й з овощами, з плодом, то можна було вберегти ся її никливого погляду, її цікавого розуму. „Що це ти наче не здужаєш трохи?“ спитала вона парубка одного вечора, як він повернув ся з поля, та вона глянула на нього. „Голова трохи болить“ — одказав парубок звичайно, як одказують у всі віки парубки тоді, як болить у них біля лівого боку. „Напийсь молока зараз, сину, — свіженького молока“ — й зараз унесла йому молока глечик і подала: „Пий, пий, сину, більш — се добре, pomoже тобі. Се мабуть в тебе від спеки.“ Пив парубок як молодий бичок, поки аж побачив денце. „А що, полегшало?“ спитала мати.

— Трохи полегшало ніби, — одказав Рясниченко. — Піду ще прохожу ся. І пішов з хати.

Самі мабуть вже знаєте, чи помага солодке молоко від жалю коханого, й поскорбите за парубка, що вийшовши з своєї хати зупинив ся й зажурился і не знав що робити — не вмів себе порадити.

— Ну вже тепер як тільки наслідую ся так і підійду і спитаю усе, — аж у голос промовив бідолаха. Як усе стихло й стемніло зовсім, він вертався до хати своєї й молоді сльози заросили йому обличчя як дощ ливний...

— Чого він за тобою ходить? Чого він на тебе дивить ся? — промовляв наймит до Марти, аж чорніючи на лиці з туги та з гніву. — Він тебе сватати хоче, я знаю! Він жених, він не наймит. Що ж Марто? Може прийдець ся на весіллі вслуговувати?..

— Що робити кажеш, коханий? — питала Марта. — Як мені бути?

— Я не хочу, щоб він усліжував за тобою! Я не хочу, щоб він на очи мені навертався усюди... От вже осінь, що дня сподівайсь, тебе прийдуть сватати... Як мені погібати?

— Я не піду ні за кого, коханий, — як не тобі, то й нікому не дістану ся.

— А батько велить, присилує, приневолить...

— Не присилує, коханий, ні!

— Шарпатиме, мучитиме що години, що хвилини.

— Нехай й так, серце. Колиб мені мука скрутніш ніж жите з иншим, то б присилував, а мені усяка мука згодніш...

— Дівчино, я без тебе жити не схочу. Як розлука, то й смерть мені! Я умру за тобою!

А сам вже й зараз помірає, й хапа рученята любенько й пригорта до серця дівчину вірну.

Боже, Боже з високого неба! чи нам усім так того коханячка треба? Що не мина, не виміча воно ні старого, ні літнього, ні молодого, ні мужнього у світі? А що вже лиха від нього, Боже світе! не перелічить ніхто, скільки потопилося, подушилося, постріляло ся, порізало ся від нього, — а посохло, повяло то більш ніж биля у полі. З першу оццать тебе наче окрилить, а там як притисне, як пригорчить, то аж не оддишеш ся...

Літечко вже минало ся — осінь ішла. Ще не повяло ніщо, а вже пахло вянею та ще пізними квітками такеньки, що аж у голові шуміло. Темні хмари проношували ся небом грім уже не гримав, лист опадав з дерева.

— Ну вже дочекала ся я до самого краю! — зговорила Рясничка синові, як він прокинув ся ранком та смутненько зітхнув. — Отсе вже осінь, — вже весілля усюди ладять ся... Вже годі!

— Що ж ви, мамо, думаете? — спитав бідний хлопець.

— А що я думаю! Нехай скажить ся той старий ворог Чабан! Щоб йому добра не вилучало ся! Бодай його з корнем вигладило!

— Що ж ви думаете, мамо?

— Що я думаю! Треба Марту вивірити, вивідати. Ти ж сам нічогосечко не тямиш, — не знаєш досі, ге? — Сьогодні йди, перестрінь де-небудь і спитай її... Чи ж мені навчити, чи що, як залицятись до дівчини! Коваля вона не кохає, я примічала й за нею й за ним.

— А почому ви примічаєте, мамо?

— Дурна дитино! По всьому — по слову, і по погляду, і по походу.

— Чи ж помилитись не можна ніколи?

— Ні, ні! Не дурно він надувсь як кулик на вітер, а вона — їй байдуже, вона не тура... Ти ж ходив усе у слід за нею цими днями, чи ж вона не прийма тебе, чи гордує?

— Вона якось втікає від мене.

— То й не доженеш, нещасливий! Може дівчина тільки

соромить ся, а ти вже й злякавсь! Сьогодні треба усю правду виявити. Перестріль і запитай. Чуєш?

— Чую, мамо.

— Та чи встоїш, чи спитаєш?

— Я спитаю, мамо. Хоч умру, а спитаю.

— Здоровеньки були, голосненько промовила Рясничиха уходячи того дня до Чабана у двір і усіх озираючи. Я отсе до вас позичити кресала — загубила десь своє, а сина дома нема, завіявсь десь — то я вже до вас отсе...

Чабан з наймитом облажували воза. Марта перебирала зелені гурки.

— От вам кресало, сусідко, — каже Чабан і подає кресало.

— Спасибі, сусідоньку, спасибі! Господарюєш, Марто? А я ще гурків не буду сього тиждня засолювати, бо ще досі той бондар невірний дїжочок не направив мені! Двічі син в його був, двічі сама до його удавалась — п'яниця такий, що Мати божа!

Цокочучи безпечненько про бондаря в Ряснички аж в очах ясно було від цікавого піклування, що се з Мартою стало ся. Не ті очи, не те личко, не так на добрий день промовила, інакшій двигаеть ся.

— Я вже думала, поїду до куми у неділю, — покотала Рясничка далі — у неї дїжок багато, чи не одступить. Марто, голубко, що тобі таке? батько не чує — признай ся мені, чи обидив батько, чи яке лихо? Кажи, серце, кажи, вони не чують.

Марта заняла ся, як зоря вечірня румянцем й одказала тихенько; — Ні, батько мене не обижають.

— Що ж тобі? що ж тобі? Прийди до мене, поговоримо, мое золото! Що ж тобі? Та чого ти дивиш ся туди на батька? Чого сей наймит нікчемний на нас визирив ся? Прийди до мене! Сусідоньку! — гукнула на Чабана, — я вашу дочку запрошаю до себе! Нехай мені старій поможе трошки, — вже не здужаю я, зстаріла... вмирати пора!

— Ще поживіть, ще поживіть, — промовив Чабан ніби вговорюючи. — Тепер время осіннее, веселое: дочок здають, синів женять — додав він наче по тайности.

— Дай Боже й вам і мені дождати, сусідоньку, — про-

мовила Рясничка аж іздрігнувши ся. — Що ж, Мартусю, допоможеш мені?

— Добре, — одказала Марта.

— Спасибі, голубко біла, спасибі! А поки що я тобі допоможу гірки обірати. А чи ви чули, сусідоньку, що удовиця Крижка сина в малярі віддала? — спитала Рясничка Чабана.

— Чув, — одказав Чабан.

— Кожушки наші як довідали ся, то зараз забажали собі малювання; хвалили ся: поїдьмо — хвалили ся — до того маляра, й закупимо собі якесь малювання, се гарно у хаті — оповіда Рясничка.

— А гарно мабуть, — одкаже Чабан.

— Наймитку, чи ти не здужаєш? — озвалась Рясничка до наймита.

— Я здужаю, дякувати Богу одказав наймит з глуха, не знімаючи очей з роботи.

— Якось ніби ізбляк на виду, як я от придивлюсь теперки. В мене син чогось кволить ся. Жаліть ся на голову усе. Горенько з тими дітьми у світі! А що се нашого коваля зовсім не видно? Наче за гроші показуєть ся між люди. Я вже його отсе два дні ніде не набрідю, де він никає... Сусідоньку, чи ви його бачили?

— Бачив вчора в вечері, — каже Чабан.

— Де ж ви його бачили?

— Він із гаю йшов.

— Отсе гультяй який! — Та бувайте ж здоровенькі, забарила ся я. Приходь, Марто, до мене. Одвідай, серце!

І побігла до дому Рясничка, піклуючись і готуючись, що то з Мартою за подія, по що Коваль до неї ходив, що замишля Чабан, чого се наймит так очима поїдає? А Чабан проведивши її промовив: — Ся жінка як би примогла то-б зорі з неба зірвала, або землю під собою поїдала.

Вечір осінній, темний й Марта виходить з хати, — ледве два ступні ступає — перед нею Рясниченко, весь біленький і зовсім смутненький. — Марто, — промовляє він — чи гнів на мене який маєш? А сам дивить ся у шапку.

— Ні, — одказала Марта.

Мабуть хотів додати: „чому втікаєш?“ парубок бідний, та не насміливсь очий звернути з шапки.

— Марто, чи підеш за мене? — Почав він знов.

— Ні, — одказала знов Марта.

— І... і вже сьому не бути? Не можна ні як зарадити?

— Ні, Іване, — одказала Марта. — Не думай об мені, не займай мене, прошу тебе просьбою.

— Не буду — промовив парубок наче зварений. — Добри вечір, Марто! І пішов, сам як мала дитина заплакав.

Мати стріла ще на дорозі й питає: що? І дивить ся і з одного вже погляду бачить, що. Змінилась на лиці і очи іскрою спажнули.

— Вона за мене не хоче, мамо, промовив парубок, — годі вже її займати.

— Не хоче за тебе? Годі займати? — покрикнула Рясничка. — Кого-ж вона хоче? Кого вона обрала, гадюка? Та ще не знаємо, що Чабан сам дума. Може вона не хоче, та він жадає, то не буде вередуванню він потурати...

— Ні, вже, мамо, я її не займу більш.

— Не займеш як батько даватиме?

— Ні, мамо. Вже не кажіть про се, бо жалко дуже...

Та й дуже ж жалко йому зробилось!

— Ні, се так не буде! Ні, так се не минеться! Я довідаюсь! Я дізнаюсь! Щось тут є! Є щось! — виговорювала Рясничка сама до себе.

— Я тебе тут дожидав, — промовляв наймит над рікою стрічаючи й пригортаючи Марту. — Ти не знаєш, як я тебе дожидаю! Очи горять мої, волося наче холодний вітер зніма...

— От кого обрала собі, дівчино! покрикнула Рясничка так, що аж в берегах виляснуло. — Добре, красно! Батенько нехай втішаєть ся, нехай радуєть ся!

І Рясничка мов скажена вистрибнула з за верб, з рего- том побігла від них.

— Вона зараз батькови скаже, — промовила Марта.

— Що ж, Марто, може се в остатнє бачимось? — виговорив наймит.

— Не чуєш нічого? Може вже батько гукає на мене й випкає з двора.

— А чи ж не дасть одвіту ніхто за мою кривду!

— Максиме коханий! Я твоя вірна дівчина...

І вона згорнулась до його, й він наче перед гіркою

та нікчемною смертю пригортав до себе. Ще нічого не чуто було з хутора.

— Ходім, — каже наймит.

— Ходім — каже Марта.

Ввійшли обое у хату. Чабан сидить біля стола, наче їх дожида, спокійний як звичайно.

— Що се забарилась, дочко? — спитав.

Вони обое стояли, наче до домовини вже приручились, або друг до друга. Чабан глянув на обох.

— Господарю, промовив наймит, чи оддаєте за мене дочку свою?

— Тату, промовила Марта, — не бороніть... Я за иншим не буду, тату, тільки за ним... не бороніть, тату!

— Я не бороню, — каже Чабан, — нехай вас Бог благословить.

Що се! Що се! одхрещуетесь усі — такого батька показуєте несвітнього! Щоб багатий, розумний батько та за наймита дочку попустив іти! Се вже ви передали куті меду!

Не сваріть ся, добрі люде! Нехай хоть на сміх один наймит за чоловіка буде поміж людьми, Христа ради.

Нехай один нетяга вишукає собі сімю та долю, та спочине, та наболіле тіло й душу одходить, одратує... Полічили сього одного між праведними душами, а вже незлічимо усіх тих, що їх ходить по світу запродаючи свої сили і молодість і кріпость за хліба шматок вкраяний, не життя проживаючи, а збавляючи, клянучи гірку долю, не сподіваючись кращої.

